

doğu batı

ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

ISSN 1301-4153 Sayı:4 1998/4

Felsefe Sanat ve Kültür Derneği
adına sahibi

ve

Genel Yayın Yönetmeni: *Taşkın Takış*
Genel Koordinatör: *Mehmet Ali Erdem*
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: *Savaş Köse*
Dış İlişkiler Sorumlusu: *Banu Zabcı*
Ankara Temsilcisi: *Sunay Aksoy*

Sanat Yönetmeni
Aybenis C. Yenisey

doğu batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayınlanır.

doğu batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

doğu batı'da yayınlanan yazıların bütün sorumluluğu yazarına aittir.

İmla ve noktalamalarda yazarın metni esas alınmıştır.

Yazıların sıralanışı dosya sistemi ve konu akışına göredir.

Dergiye gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmaması dergi kurulunun kararına bağlıdır.

Felsefe Sanat ve Kültür Derneği
Sakarya Cad. No: 17/56 Kızılay / ANKARA
Tel: 0 (312) 433 29 59

Abonelik: Yıllık Abone Ücreti Yurtiçi: 6.000.000 TL.

Kurum Abonesi 12.000.000 TL. Amerika 50\$. Almanya 75 DM.

Ücretinizi Türkiye İş Bankası Yenişehir Şubesi 3527291 No'lu Hesaba

yatırmanız ve dekontu yukarıdaki adrese göndermeniz yeterlidir.

(Lütfen hangi sayıdan itibaren abone olmak istediğinizi belirtiniz).

Baskı:Cantekin Matbaacılık
Altınbaş Mah. Atakent Sok. No:41 06060 İskitler/Ankara
Tel: 0 (312)384 34 35(3 Hat)

4. Sayı: Ağustos 1998

ANKARA

I. Baskı: 3000 Adet

Fiyatı: 1.000.000 TL.

Arka kapak resmi, Eski Ahit Daniel 5. Bap'da Belshazzar'a uyarı niteliğinde söylenmiş "Mene Mene, Tekel, Upharsin" (Tanrı senin krallığını saydı, ve onu sona erdirdi. Terazide tartıldın, eksik bulundun. Ülken bölündü" sözünden hareketle Rembrandt tarafından resmedilmiştir.

İçindekiler

- 7 • TAŞKIN TAKIŞ Etik
ETİK
- 9 • HARUN TEPE Bir Felsefe Dalı Olarak Etik
- 25 • ERDAL CENGİZ Törebilimde Değer ve Ölçüt Sorunu
- 41 • ŞAFAK URAL Epistemolojik Açıdan Değerler ve Ahlak
- 51 • ALİ YAŞAR SARIBAY Politik Teori, Modernite ve Etik
- 59 • FİKRET BAŞKAYA Bilim, Üniversite ve Etik Üzerine
- 67 • AHMET İNAM Hâlsiz Kalmış Bir Ahlakın Cehenneminde:
Ahlakı Hak Saklasın Bir Yârim Var İçinde
- 81 • MEHMET ALİ KILIÇBAY *Economica*'nın Dublörü *Ethica*
- 85 • DURMUŞ HOCAOĞLU Descartes Felsefesi'nde Bir Problem
Alanı Olarak Ahlak
- 99 • ŞAHİN YENİŞEHİRLİOĞLU Ahlak'ın Ahlaksızlığı ya da (?)
sayfalık sertüven
- 107 • YASİN CEYLAN Din ve Ahlak
- 115 • EFKAN BAHRİ ESKİN Göğün Buharlaşması: *Ethica*
KENZ
- 123 • ARNOLD I. DAVIDSON Arkeoloji, Genaoloji ve Etik
- 137 • THOMAS NAGEL Aristoteles'in Eudaimonia Üzerine Düşünceleri
CEDEL
- 147 • JACQUES DERRIDA İLE BİR GÖRÜŞME
Kusura Bakmayın Ama Hiçbir Zaman
Tam Olarak Öyle Söylemedim

EPİSTEMOLOJİK AÇIDAN DEĞERLER VE AHLAK

Şafak Ural*

Özet

Ahlak ve değerler, düşüncelerimizi, toplumsal ve bireysel davranışlarımızı etkileyen, hatta fizik nesnelere dünyasına bakışımızda da rol oynayan özel bir bilgi türüdür. Ahlak ve değer ifade eden önermeler, kendilerine özgü bilgi vermekle beraber, 'anlam' problemi açısından bakıldığında diğer tür önermelerle birlikte aynı özelliklere sahiptirler. Bu önermelerin anlamı, diğer önermelerle birlikte, Frege'nin anlam tanımı açısından ve aynı zamanda 'mümkün dünyalar' kavramı çerçevesinde ele alınabilir. Bu sayede her iki alana ait bilgilerimizi epistemolojik açıdan ele almak mümkün olabilir. Aynı zamanda bu yaklaşım, bireylerin düşünüş biçimleri ve toplumsal bakış açısında 'değerler'in yerinin anlaşılmasına da yardımcı olabilir.

Değerler ve ahlak, birbirleriyle yakın ilgi içinde olan iki kavramdır. Ahlak bir yönüyle değerler dünyasının parçasıdır. Çünkü "iyi" ve "kötü" başta olmak üzere her türlü ahlaki yargılar, birer değer olarak karşımıza çıkar. Öte yandan, mesela "güzel" veya "faydalı" gibi değerler de ahlaki açıdan görülüp ele alınabilir. Nitekim, sözcelimi "neyin faydalı olduğu" veya "neyin güzel olduğu" üzerinde ahlaki açıdan durulabilir. Diğer bir ifadeyle 'değer', kendisine yöneldiğimiz özelliktir. Ahlak ise ne tür değerlere yönelmesi ge-

---

* Prof. Dr. Şafak Ural, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

rektiğini belirler. Dolayısıyla ahlak ve değerler, birçok yönüyle örtüşen özellikler taşırlar; fakat şüphesiz aralarında bir özdeşlikten söz edilemez.

Ahlak, felefenin özgün ve çok köklü bir geçmişe sahip konularından birisidir. Benzeri bir durum, değerler felsefesi için de geçerlidir. Sadece problemlerini sıralamak bile sayfalarca sürecek her iki alanın tarihi geçmişleri ve dolayısıyla problemleri konumuz dışında bırakılacaktır.

Gerek değerlerin gerek ahlakın bizi ilgilendiren yönü, ilkin bilgisel içeriklerinin bazı özelliklerini ortaya koymak olacaktır. Ahlak ve değerler, düşüncelerimizi, toplumsal ve bireysel davranışlarımızı etkileyen, hatta fizik nesnelere dünyasına bakışımızda da rol oynayan özel bir bilgi türüdür. İşte bu son derece geniş alanlarda etkin olan ve kendilerine özgü birtakım özellikler taşıyan bu bilgilerimizin önce bazı özellikleri karakterize edilmeye çalışılacaktır.

Test edilebilir, objektif ve dolayısıyla bu yönden en güvenilir bilgilerimizin, geleneksel olarak, bilimsel türden olduğu kabul edilir. Şüphesiz gerek ahlak önermeleri gerekse değer ifade eden önermeler için böyle bir özellik söz konusu değildir. Öte yandan, ahlak ve değer ifade eden önermelerin bireylerin yaşantıları içinde son derece önemli bir yer tuttuğu açıktır. Çünkü bireylerin bütün yaşantısını düzenler ve onlara yön verirler. Bu özellikleri açısından bakıldığında bu tür önermeler, sübjektif nitelikte olsalar bile, - kişi için zaman zaman mutlak nitelikte- doğruları ifade ederler.

İster sübjektif özellikler taşıyın, ister birey için mutlak doğruları ifade etsin, sonuçta bu tür önermelerle ifade edilen doğrular, bireylerin sadece toplumsal yaşantılarında değil, fizik nesnelere ilişkilerinde de kendini gösterir. Çünkü birey için hiçbir fizik nesne, ona bir değer atfetmeksizin var değildir. Duyu organlarımızla dolaylı ya da özellikle doğrudan algılayabildiğimiz bütün fizik nesnelere, birey için iyi, güzel, faydalı, çirkin gibi çeşitli değerler açısından mevcuttur; bu gibi değerler açısından anlamlandırılırlar. Dolayısıyla değerlerin konusu olabilecek nesnelere, insan ve toplumsal objelerden fizik nesnelere kadar uzanan bir alana yayılmış olup, birbirinden çok farklı özellikler taşıyabilmektedir.

İnsanoğlu bir canlı olarak fizik dünyada, fakat bir insan olarak metafizik dünyada yaşar. İnsanın içinde yaşadığı bu metafizik dünya ahlak ve değerler dünyasıdır. Etrafımızı çevreleyen fizik nesnelere bizden bağımsız olarak mevcut olduklarını ve bizim de bu nesnelere dünyası içinde yaşadığımızı teorik olarak kabul edebiliriz. Fakat bu tür nesnelere bizim için birtakım değerlerle birlikte anlam taşırlar. Bu değerler dünyasının, fizik dünya hakkındaki bilgilerimizden farklı ve onun dışında özellikler taşıyacağı açıktır. İşte bu anlamda "fizik-ötesi" yani "meta-fizik" bir dünyadır. Bu sebeple de 'değer'in özelliği, hem insana bağlı olarak mevcut olması hem de fizik nesnelere - özellikle duyu organlarımız üzerine kurulmuş olan- bilgisinden farklı özellikler taşımasıdır.

Empirik bilimler fizik nesnelerin objektif, nicel ve dolayısıyla ölçülebilir özelliklerini ve bu yönüyle de değerlerden bağımsız özelliklerini ortaya koymaya çalışır. Böyle bir çalışma fizik nesnelerin rasyonel olarak yeniden inşası, yani mantıksal olarak kavranılması demektir. Fakat bu şekilde inşa edilen fizik varlıklar, değerler dünyasının dışında değildir. Çünkü insan fizik dünyaya, bu nesnelere aynı zamanda hem fayda, istek, estetik beğeni gibi değerler açısından hem de ahlaki kaygılarla yönelir. İşte gerek değerler dünyası gerek ahlaki yargılar, dolayısıyla da metafizik dünya, fizik nesnelerin dışında insanla varolan, insana özgü bir dünyadır; veya kısaca, insanın kendisidir.

Böyle bir metafizik dünyanın, yani değerler dünyasının konusu olabilecek objeler, sadece tek tek fizik nesnelere değildir; davranışlar, olgular, süreçler, herhangi bir söz de yine değerlerin ve ahlakın, yani bu metafizik dünyanın konusu olabilir. Değerler olumlu olabildiği kadar olumsuz da olabilir: "iyi", "güzel", "faydalı" birer olumlu değer, "kötü", "çirkin", "faydasız" olumsuz değer olarak nitelenebilir. Fakat sonuçta her iki tür değer de insanın yönelimlerini belirler. İşte kendine has özelliklere sahip bir bilgi türünün oluşturduğu sözkonusu metafizik dünyada anlamını bulan bu yönelimler, gerek toplumsal ve psikolojik yaşantımıza gerek fizik dünyadaki davranışlarımıza yön verirler.

Benzeri özellikler 'ahlak' için de sözkonusudur. Çünkü ahlakın konusu da yine insan, toplum, davranışlar, birtakım süreçler, hatta fizik nesnelere ve evrenin kendisi olabilir. Ahlak yargıları insanın bu tür objelere atfettiği değerlerdir. Dolayısıyla ahlak da belirli tür değerler üzerine kurulmuş, kendine özgü bir bilgi türü olarak düşünülebilir. Bu tür bilginin ve dolayısıyla değerlerin özelliği, insan ve toplum üzerinde bir yaptırım gücünün olmasıdır. Ahlakî değerler, neyin yasak olduğunu, nelere uyulması gerektiğini bize bildirirler. Bu anlamda yönelimlerimizi belirleyen ve yaptırım gücü olan bir bilgi türü olarak karşımıza çıkarlar.

Gerek değerlerin gerekse ahlaki yargıların ifade ettiği bilgilerin, hem toplumsal hem de bireysel dayanaklarından sözedilebilir. Bir toplumun kültürü, tarihi geçmişi, sosyal ve ekonomik özellikleri, din ve diğer etkenler, değerleri ve ahlak yargılarını biçimlendirir. Bu özellik, onların toplumsal yönünü oluşturur. Öte yandan yine her ikisi için de bireysel bir boyuttan sözetmek mümkündür.

Hiçbir değer ve ahlak yargısı toplumdan bütünüyle bağımsız değildir. Birey onları içinde doğduğu toplumda hazır bulur, dolayısıyla bu anlamda bireylere bağlı değildir. Fakat öte yandan hiçbir değer veya ahlaki özellik taşıyan bir yargı, insandan bağımsız düşünülemez. Çünkü insan onları yaşatır, geliştirir; bu açıdan da insana bağlıdır. Gerçi çağlara ve toplumlara göre mesela 'güzel' olarak kabul edilen bir değer veya 'ahlakî' olarak nitelenen davranışlar değişebilir. Fakat her insanda mesela bir güzellik duygusu hep vardır. Dolayısıyla değerlerin sadece toplumsal değil, insan tabiatına bağlı bir yö-

nünden de sözedilebilir. Ahlak için de benzeri bir durum sözkonusudur. Çünkü ahlak kaynağını insanda, İngiliz etikçilerin kullandığı bir deyimle, insanın 'moral sense'inde bulur. Bu arada değerlerin kaynağı olarak ahlakı göstermek de mümkündür. Çünkü ahlak, en genel anlamda, bütün değerlerin belirleyicisi olarak düşünülebilir. Fakat aralarında nasıl bir ilişki olursa olsun, gerek ahlak gerek değerlere ilişkin bilgilerimiz kaynağında insan vardır; çünkü, yukarıda da işaret edildiği gibi, her ikisi de insanla birlikte varolan metafizik bir dünya içinde mevcuttur.

Yukarıda yapılmış açıklamalarla, değerlerin veya ahlakın kendine has özellikleri olan bir bilgi türü olduğu ifade edilmeye çalışıldı. Bütün bu açıklamalar şüphesiz farklı açılardan ve çok daha geniş bir çerçevede yapılabilir. Fakat sonuçta şöyle bir soru sorulabilir: bu bilgiler nasıl karakterize edilebilir? Bu bilgilerin kendilerine has birtakım özellikler taşıması, onların diğer bilgilerden farklı olmasını gerektirir mi? Dolayısıyla da ahlaka veya değerlerle ilişkin önermelerin anlamı sorgulanabilir. Böyle bir durumda ise ister istemez bu konuda temel bir kriter olarak kabul edilen Frege'nin tanımına başvurulması gerekecektir. Frege'nin tanımının, bilgi türü ister empirik ister teorik olsun, bütün anlamlı yargıları kapsadığı dikkate alınırsa, ahlak gibi teorik bilgi içeren bir alana da uygulanması mümkün olacaktır. Bu noktadan hareketle, gerek bireylerin gerekse toplumların hayatı içinde son derece önemli yer tutan bu bilgi türünün bazı özellikleri ortaya konulabilmesi için Frege'nin tanımını kullanılabilir.

Frege'nin tanımına göre bir önermenin (veya kavramın) anlamını bilmek, bu önermenin řu iki özelliğini: 'neye işaret ettiğini' ve 'doğruluk şartını' bilmek demektir. Bir önermenin işaret ettiği şey (Bedeutung/ referans/ medlul veya yönletim) bu ifadeyi doğrulayan şeydir, yani doğruluk değeridir. Bu durumda, mesela "X iyidir" şeklinde bir yargının, böyle bir yargıda bulunan kişi için bir anlam ifade edebilmesi için, ilkin X'in neye işaret ettiğini bilmesi gerekir. Aynı önerme için ikinci olarak doğruluk şartından sözedilebilir. Çünkü "X iyidir" gibi bir yargının herhangi bir kimse için anlam taşıyabilmesi için, bu kişinin böyle bir yargının ne zaman doğru ne zaman yanlış olduğunu da bilmesi gereklidir. Diğer bir deyişle, bir önermenin bir de anlamından (Sinn/sense), yani kişinin bu önermeyi nasıl doğrulanacağını bilmeşi durumundan söz etmek gereklidir. Bu ise aynı zamanda önermenin (veya kavramın) doğruluk şartının bilinmesi demektir. Her iki şart yerine geliyorsa bir kimsenin "X iyidir" yargısının anlamını bildiği söylenebilir.

Dikkat edilirse bu tanım, 'değer nedir?' veya 'ahlak nedir?' gibi sorulara veya bu sorulara bağlı olarak ortaya çıkabilecek kısmen yukarıda işaret edilmiş olan problemlere cevap verilmesini veya tam tersi, onların bir kenara bırakılmasını gerektirmemektedir. Gerçekten de 'X iyidir' şeklinde yargıda bulunan bir kimse, bu gibi problemleri dikkate almak durumunda değildir. Do-

layısıyla Frege'nin tanımı, bir yargının ne zaman anlamlı olabileceğini, ne gibi özellikler dolayısıyla bir yargının anlamından sözedilebileceğini bildirmektedir. Bu özellikler ise bir önermenin (veya kavramın) bilgisel içeriğinden bağımsızdır; onun bu özelliğinin dikkate alınmasını gerektirmemektedir.

Frege'nin tanımı 'iyi olan nedir?' veya 'neye iyi denilir?' şeklindeki sorulara ne bir cevap getirmekte ne de onları yasaklamaktadır. Dolayısıyla bu gibi sorular, ahlak açısından ele alınabileceği gibi, bir değer olarak da inceleme konusu yapılabilir. Böyle bir inceleme ise Frege'nin tanımının dışında, ahlak felsefesi veya değerler felsefesinin konusu içine girmektedir.

'X iyidir' şeklinde bir yargıda bulunan bir kimsenin anlatmak istediği birşey vardır; diğer bir deyişle bu yargı, o kişi için belli bir anlam ifade etmektedir. İşte Frege'nin tanımı bize bu anlamın ne olduğu, nasıl açıklanabileceği konusunda bir cevap vermektedir. Gerçekten de, basit bir örnekle, 'kalem masanın üzerindedir' şeklinde bir yargının herhangi birisi için bir anlam taşıyabilmesi için, o kişinin bu yargıyla ne gibi bir fizik nesne veya olguya işaret edildiğini bilmesi gerekir. İkinci olarak, o kişi sözkonusu yargının doğru mu yoksa yanlış mı olduğuna karar verebilmesi gerekir. İşte bu iki temel şart, 'X iyidir' gibi bir yargının da anlam kriteri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla 'X iyidir' gibi herhangi bir yargı için, 'iyi'nin ne olduğunu sorgulamak ve özelliklerinin tanımlamak dışında, 'bu yargının anlamı nedir?' gibi bir soru da sorulabilir. Bu durumda da Frege'nin tanımına başvurulması gerekecektir. Frege'nin bu tanımının bize pratik bir kullanım alanı sağladığını söyleyebiliriz. Çünkü bu tanım, değerler veya ahlak ile ilgili bir yargının anlamını ne şekilde sorgulayabileceğimizi veya sorgulamamız gerektiğini verebilmektedir.

Yakın zamanlarda Hintikka ve Kripke tarafından tanımlanan 'mümkün dünyalar' ('possible words') kavramını, Frege'nin tanımının genişletilmesi olarak yorumlayabiliriz. Çünkü mümkün dünyalar kavramı da yine bir yargının anlamı hakkında bir açıklama yapabilmek olanağı vermektedir. Dolayısıyla bu kavramın da konumuz açısından bizi ilgilendirecek bazı pratik yararlarından sözedilebilir.

Konumuz açısından 'mümkün dünyalar' kavramı, herhangi bir değer veya ahlak yargısının anlamını, bu yargı (veya kavram) ile ifade edilebilecek mümkün anlamların bir toplamı olarak tanımlayabiliriz. Bu durumda 'X iyidir' yargısının bir kişi için ifade ettiği anlam, o kişinin 'iyi' kavramının sahip olabileceği çeşitli anlamlardan birisini seçmesi demektir.

'**Mümkün dünya**', inançlarımız, isteklerimiz, düşüncelerimiz, kanaatlerimiz veya başka etkenlerle tasarlayabileceğimiz bir dünyadır. Mümkün dünya, bireyin tasarlayabileceği gerçekliklerin tamamı, bireysel gerçekliklerin aktüel olmayan toplamı demektir. **Aktüel dünya** tektir ve algılanabilir bir dünyadır, fakat birey için bu aktüellik mümkün gerçeklerden sadece birisi anlamına gelir: Aktüel dünya da, birey açısından bakıldığında, mümkün dün-

yalardan sadece birisidir. Öte yandan aktüel dünya, mümkün dünya aracılığıyla kavranır. (Daha geniş bilgi için mesela bkz. M.J.Cresswell, 1988).

Gerçek ile mümkün dünya arasındaki ilginç ilişki, her ikisinin de bireye bağlı olmasıdır. **Gerçek**, bireyin o anki yaşantısına bağlıdır. Aktüel dünyanın varlığı, bir yaşantının varlığından ve dolayısıyla kişilerden bağımsız olarak tanımlanabilir. Bu durumda aktüel dünyanın objektifliğinden söz edebiliriz. Çünkü duyu organlarımızla herhangi bir zamanda algıladığımız ve objektif olduğunu söyleyebileceğimiz fizik dünya, bu özelliği dolayısıyla aktüel bir dünyadır; fakat o anki algımıza ve dolayısıyla yaşantımıza konusu olduğu anda da (sübjektif fakat hem de) gerçek bir dünya olma özelliği taşıyacaktır. Aktüel dünyayı belirli bir anda algılayan bir kişi için bu dünya, aynı zamanda, o an için kendi dışında bir varlıktır ve dolayısıyla da (o anki yaşantısı dolayısıyla) bir gerçekliktir. İşte bu gerçeklik 'mümkün dünyalar' vasıtasıyla kavranılır ve anlamlandırılır.

Birey için gerçeklik alanı ve aktüel dünya, sadece algılanan tek tek fizik nesnelere ibaret değildir. Değerler ve ahlak yargılarının konusu nesnelere de bu konumda bulunabilirler. Çünkü her ikisini de bir davranış, bir obje veya bir süreç olarak algılayabiliriz. Bu durumda 'iyi' değeri veya ahlak'ın konusu içine girebilecek bir davranış, kişi için 'mümkün dünyalar' aracılığıyla - yani 'iyi' kavramı içinde düşünülebilecek herşey ile birlikte- bir anlam taşıyacaktır. Bu anlamlardan bir tanesi, kişinin o anki yaşantısına bağlı olarak *gerçeklik* kazanacaktır. *Aktüel* olması ise bu yaşantının bir objede ortaya çıkması, çıkabilmesi durumudur.

Bu özellik, değerlerin ve ahlakın belirli bir anlamda göreceli olmasını da ifade edebilmektedir. Mesela 'X iyidir' gibi bir yargının belli bir davranışa işaret etmek için kullanıldığını düşünelim. Bu yargıyı ileri süren kimse için 'iyi', bir yardımseverlik, fedakarlık, yumuşak huylu olmak gibi çok çeşitli anlamlardan -mümkün anlamlardan- birisi olabilir. Gözlemediği bir - aktüel- davranış için böyle yargıda bulunduğunu düşünürsek, bu gözlem aynı zamanda kişinin o anki yaşantısı demektir. Aynı davranışı gözlemleyen başka bir kişi, aynı yargıda bulunmayabilir. Çünkü bu kişi için sözkonusu davranış, sahip olduğu 'iyi' kavramı ile uygunluk içinde bulunmayabilir. Hatta aynı kişi, aynı davranışla ilgili olarak farklı zamanlarda ve farklı kişiler için aynı yargıyı ileri sürmeyebilir. Bütün bu farklılıklar, değişik zamanlara, yerlere ve objelere göre 'iyi' kavramının mümkün anlamlardan birisinin seçilmesinden -gerçek olarak kabul edilmesinden- başka bir şey değildir.

Şüphesiz 'iyi', 'güzel' gibi 'değer' ifade eden kavramların bireyin ona verdiği anlam açısından tanımlanması, değerlerin bireylerden bağımsız bir **hakikatinin** olamayacağı, bireyin onu tasarlamasından, hatırlamasından veya düşünmesinden bağımsız bir varlığının olmayacağı anlamına gelmemektedir. Benzeri durum fizik nesnelere için de geçerlidir. Yani fizik nesnelere de bir

hakikatinden sözedilebilir. 'Mümkün dünyalar' kavramının özelliği sadece, her iki alanda da, bu tür varsayımlara başvurmadan problemin ele alınabilmesine imkan vermesidir. Bu arada 'mümkün dünya' konusunun ve bu konu ile ilgili içinde modalitelerin formel bir dil ile ifade edilebilmesi (bu konuda mesela bkz. Bradley, R., Swartz, N., 1979) bu kavrama önemli bir üstünlük kazandırdığını da ayrıca belirtmek gerekir.

Bu durumda bir ahlaki yargı veya değer ifade eden 'iyi', 'güzel', 'doğru' gibi kavramların epistemolojik (veya bilgisel) içeriğini, yani bir bakıma anlamını, o bireyin bu kavramlarla ilgili mümkün tasarımları olarak tanımlayabiliriz. Birey bu mümkün tasarımlardan birisini, bazen de yere ve zamana bağlı olarak, diğerini kullanır. İşte seçmiş olduğu anlam, o birey için 'gerçek olan'dır. Diğer bir ifadeyle (aktüel dünyada) gözlemlemiş olduğu bir davranış, nesne veya bir olgu, seçmiş olduğu anlama bağlı olarak 'gerçek olan'a işaret edecektir.

Her birey değerlerin bilgisel içeriğini, toplumdan, yakın çevreden görek, eğitimle veya başka bir yolla benimseyerek (veya ona benimsetilmesiyle) oluşturabilir. Hangi yolla benimsemiş olursa olsun, sonuçta bu bilgisel içerik, yani kabul edilen değerler aracılığıyla davranışlara, nesnelere, olgulara anlam verecektir. Şüphesiz bu anlam verme sürecinde, yani birtakım değerleri aktüel olanın yorumlanmasında kullanılırken, birçok parametre işe karışabilir. Bu parametreler de, kişinin psikolojik yaşantısına, ekonomik durumuna, pragmatik gerekçelere veya başka etkenlere bağlı olabilir. İşte bu etkenler yumağı sonuçta bireyin değer dünyasını -bir mümkün dünyayı- biçimleyecektir.

Dikkat edilirse 'mümkün dünya' kavramı herhangi bir ahlaki yargının veya değer ifade eden bir yargının, mesela "iyi'nin anlamı nedir?" gibi bir sorunun olabildiğince geniş bir şekilde ele alınmasına olanak verecek özellikte görünmektedir. Fakat bu özellik, Frege'nin tanımında olduğu gibi, sözkonusu türden yargıların felsefi yönden tartışılmasına bir yasak getirmedeği gibi, problemin bu tip tartışmaların dışında aydınlatılmasına imkan verecek özellikte görünmektedir. Gerçekten de ahlakın veya değerlerin kaynağı ne olursa olsun, ne şekilde elde edilmiş olurlarsa olsunlar, sonuçta biz bu tür yargıları bir şekilde kullanırız. Bizim için onların, bütün tartışmaların dışında, bir anlamı vardır. İşte bu anlam, en iyi şekilde 'mümkün dünya' kavramı aracılığıyla ele alınabilir.

Buraya kadar yapılmış açıklamaların bir özelliği, 'değer' kavramının veya 'ahlak yargılarının' hem objektif hem de sübjektif yönlerinin dikkate alınmasına sanıyorum olanak vermesidir. Bu durumu aynı zamanda 'ahlak'a veya 'değer'e ontolojik bir dayanak aramadan, onun bizatihi bir niteliği olarak yorumlamadan, dilin bir özelliği olarak açıklamak da mümkündür.

Dili kullanmak (performance), dil yeteneğini (competance) gerektirir. Konuşabilmemiz, bir dil yeteneğine sahip olmamızla mümkündür. İşte dil

yeteneği, değerlerin ve ahlakın sübjektif yönünün açıklanmasında çok önemli bir çıkış noktası oluşturabilir. Çünkü dil yeteneği aynı zamanda, bir önermenin (Frege anlamında) doğruluk şartlarını tayin edebilme (semantic competence) özelliği demektir. Doğruluk şartlarını ise ancak mümkün dünyaların tasarlanabilmesine bağlayabiliriz. Bu bakış açısının, değer veya ahlak konusunun yukarıda işaret edilen anlamda hakikatinin ele alınmasına engel teşkil etmediğini de ayrıca tekrar belirtmek gerekir.

Değerleri ve ahlakı ilginç kılan özelliklerden birisi sanıyorum hem son derece sübjektif özellikler taşıması; öte yandan birey ve toplum üzerinde hayret verici bir etkiye sahip olması, bu yönüyle objektif bir nitelik taşımasıdır. Bir toplumu karakterize etmek, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi anlayıp aydınlatmak için, değerleri ve ahlakı, onların bu sübjektif ve objektif yönlerini çıkış noktası almakla sağlanabilir.

Nitekim, 'devlet', 'toplum', 'aile', 'kadın', 'erkek' gibi sosyolojinin veya başka bir bilim dalının konusu içine giren kavramlar, aynı zamanda birtakım değerleri de çağırıştırır, bu değerlerle yüklü olarak anlam taşırlar. Bu ve benzeri kavramların, hatta bireylerin davranış biçimlerinin hem toplum hem de birey tarafından algılanış biçimi hep bir değer sistemi içinde ortaya çıkar.

Davranışlarımızın belirlenmesi, birtakım kurumların dolayısıyla da değerlerin oluşumu, ekonomik, siyasal, teknolojik ve benzeri etkenlerdeki değişmelerle yakından ilgilidir. Fakat bu durum, sanıyorum değerlerin tamamen dış şartların etkisiyle biçimlendiği anlamına gelmemektedir. Dış şartların değişmesi hiç şüphesiz değerler sisteminin kökten ve dramatik olarak değişmesine yolaçabilir. İyi ve güzel olan bir anda tam tersi bir konuma dönüşebilir. Fakat böyle bir değişimin kendisi de yine toplumdaki mevcut değer sistemiyle ilgi içinde olacaktır. Diğer bir deyişle değişim, belirli bir konudaki değerlerin mümkün tasarımları içinde gerçekleşecek; birisinin yerini diğeri alacaktır. Dış çevredeki değişmeler, o toplumun kültürel dokusu içinde ve ona uygun olarak, değerlerin anlamını belirleyen 'mümkün dünya' içindeki elemanlardan birisinin yerine diğeri geçmesini, yani 'aktüel' ve aynı zamanda hem birey hem de toplum için 'gerçek' hale gelmesini sağlar.

Değerlerdeki köklü ve dramatik değişim, değerlerin mümkün tasarımları içinde, yani 'mümkün dünya' içindeki elemanları arasında, sadece birisinin yerine diğeri geçmesi olarak düşünmemek herhalde uygun olur. Buradaki değişim, birçok elemanın birbirine bağlı olarak değişmesidir. Çünkü değişim sadece, mesela 'iyi' değerini anlamlandıran elemanlardan birisinin yerine diğeri geçmesinden ibaret değildir. Sonuçta 'iyi' değeri ile birlikte 'faydalı', 'önemli', 'güzel', 'kötü' gibi birçok değer anlamında da değişim olacaktır. İşte bu noktada toplumsal kurumlar, sosyal yapı ve sonuçta toplumsal anlayış değişecektir. Bu durumda, başlangıçta tek bir değer değiştirilmesi hiç u-

mulmadık -iyi veya kötü- başka değişimlere yolaçabilir. Bu duruma tipik ve güncel bir örnek olarak feminizm ve dolayısıyla 'kadın' kavramının yani 'kadın ile ilgili değerlerin' değişmesi gösterilebilir. Ekonomik şartların ve siyasi yapının değişmesi, kadının toplum içindeki yerinin ve konumunun yeniden tanımlanmasına sebep olabilir. Fakat 'kadın', toplumun, ailenin, çocuğun, devletin, tarihin, kültürün çok önemli bir değer olarak 'fizik özelliklerin' ve diğer değerlerin "mümkün değerlerin" bir toplamı olarak vardır. Değişen şartlar dolayısıyla yapılmak istenilen değişiklik, diğer değerler dikkate alınmadan gerçekleşirse, yapılmak istenilen iyileştirmenin çok ötesine geçilip diğer değerlerin de hep olumsuz yönleriyle tanımlanmasına sebep olabilir.

Böyle bir durumun önüne geçmenin yolu, elbette eğer istenilmeyen bazı sonuçlardan kaçınmak isteniliyorsa, o toplum içindeki 'değerler hiyerarşisinin' dikkate alınması gerekir.

Değerler hiyerarşisi, değerler arasında bir tabakalaşma, yani bazı değerlerin diğerlerine göre üst guruplar oluşturması şeklinde ifade edilebilir. Böyle bir düşünüş, her toplumda bir 'arke değer' den (daha geniş bilgi için bkz. Ural 1977) sözedilebilmesine olanak vermektedir. Her toplum, tarihi içinde şartlara bağlı olarak değerlerindeki her türlü değişmeye rağmen, bir veya birkaç değeri hep korumuş ve bu sayede varlığını sürdürmüştür. Elbette her toplum için ve kendi toplumumuz için böyle bir 'arke değer'in olup olmadığı, varsa bunun ne olduğu sorgulanabilir ve sorgulanmalıdır. Kanaatimizce Türk toplumunun en eski dönemlerinden günümüze kadar geçerliliğini korumuş olan değer 'adalet'tir.

Kaynakça

Cresswell, M.J., 1988, Semantical Essays. Possible Worlds and Their Rivals, Kluwer Academic Pub.

Bradley, R., Swartz, N., 1979, Possible World. An Introduction to Logic and its Philosophy, Hackett Pub.

Ural, Ş. 1997, Bireyin eğitimi ve toplumun eğitimi (Değerler ve eğitim arasındaki mantıksal ilişki), Türkiye İkinci Eğitim Felsefesi Kongresi, 100. yıl Üniveristesi, Van